

METODOLOGICKÁ A KOGNITÍVNA BÁZA LINGVOKULTUROLÓGIE AKO VEDY

Martin BLAHO

Cieľom príspevku je vymedziť a charakterizovať metodologickú a kognitívnu základňu lingvokulturologie ako vedy, s cieľom vyjasnenia jej funkčného pojmového aparátu, východísk, metodologických postupov, úloh a cieľov v súčasnej lingvistickej tradícii. Predmetom analýzy budú bazálne jednotky stimulujúce rozvoj lingvokulturologie ako pohraničnej vedy, skúmajúcej vzťah jazyka a kultúry v procese komunikácie a medzikultúrnej výmeny informácií. Kardinálny aparát, ktorý operuje pojmami ako jazyková osobnosť, jazyková spôsobilosť, jazyková kompetencia a rečové správanie sa, disponuje lingvokulturologickým obsahom, formujúcim sa syntetickým poznaním etnopsychológie, sociológie, histórie a pod. Metodologická báza sa realizuje v praktickej aplikácii metód analýzy jazykového materiálu, založených na „rozšírených“ interpretatívnych aktoch, umožňujúcich stanoviť relácie medzi jazykom, vedomím, spoločnosťou, osobnosťou a kultúrou. Fundamentálnym sa tak pre oblasť lingvokulturologických skúmaní stáva svetonázor, morálne normy, spôsoby poznávania sveta, umelecké diela, duchovné a materiálne hodnoty.

Najprv teda v krátkosti k samotnému obsahu pojmu **lingvokulturologia**. Známy ruský lingvista V. V. Vorobjov (autor termínu lingvokulturéma) uvádza, že je to „komplexná vedná disciplína syntetizujúceho typu, skúmajúca vzťah a interakciu kultúry a jazyka“ (Vorobjov, 1997, s. 36). Mala by sa orientovať na nový systém kultúrnych hodnôt, vyzdvihovaných novým spôsobom myslenia, novým štýlom života spoločnosti na plnú, objektívnu (nie

oklieštenú) interpretáciu faktov a javov a informáciu o rôznych oblastiach kultúrneho života krajiny. Bohatým prameňom je napríklad epocha socializmu, tzv. jazyk „sovdepie“. Predmetom záujmu lingvokulturoológie sú jazykové jednotky s pridanou kultúrnou hodnotou, pričom jednotlivé lingvokulturologické koncepcie používajú v niektorých prípadoch odlišnú terminológiu. Pokúsime sa v komprimovanej podobe predstaviť základnú problematiku jej záberu. Na začiatok charakterizujeme koncepciu Vorobjova, ktorého prístup k skúmanej tematike sa nám zdá byť najadekvátnejší.

Vorobjov vychádza zo semiotickej štruktúry G. Klauza, ktorý k tradičným trom úrovňam skúmania znakových systémov – syntaktike, teda vzťahu medzi znakmi; sémantike, čiže obsahovej stránke znakov, ich význam a pragmatike – t. j. vzťahu medzi znakovými systémami a recipientom, interpretátorom a užívateľom odovzdávanej informácie; pridáva štvrtý rozmer, a to sigmatiku – akúsi symbolickú bázu semiotiky; keď hovorí, že „... znaky – to sú etikety objektov“ (Vorobjov, 1997, s. 38). Pre lingvokulturologickú metodológiu je práve tento štvrtý semiotický rozmer podstatný, pretože dovoľuje presah do extralingvistického priestoru, a práve ten je živnou pôdou lingvokulturoológie.

Tak ako je predmetom samotnej vednej disciplíny vzťah kultúry a jazyka, Vorobjov konštituuje novú jednotku jej výskumu **lingvokulturému** – ako element vychádzajúci za prísne jazykový priestor do sveta asociácií, symboliky, transformovaných konotácií, do prostredia kultúry. „Lingvokulturéma v sebe zahŕňa, akumuluje nielen samotnú jazykovú reprezentáciu ‚formu myšlienky‘, ale aj tesne a nepretržite s ňou spojené ‚mimojazykové, kultúrne prostredie‘ (situáciu, reáliu), – ustálenú sieť asociácií, hranica ktorej je labilná a pohyblivá“ (Vorobjov, 1997, s. 48).

Medzi základné pramene oživujúce lingvokulturému Vorobjov radí:

- ľudovú tvorbu ako neoddeliteľnú súčasť národnej kultúrnej tradície,
- artefakty na úrovni histórie, spoločenského vývoja – t. j. filozofické, estetické, lingvistické a i.,
- výroky autorít na poli vedy, umenia, politiky a pod.,
- literárne diela, publicistiku,
- významné osobnosti kultúry ako modely reprezentatívnej univerzálnej národnej osobnosti (Peter I., A. S. Puškin, L. N. Tolstoj) – tu je možné doplniť, že práve tieto dve zložky tvoria najbohatší diapazón skúmania súčasnej ruskej lingvokulturoológie, kedy zjavná

prítomnosť, či už fragmentov známych literárnych diel, alebo ich samotných autorov v textoch dáva tomuto prostrediu jasne „literárnocentristický“ atribút,

- výroky a názory cudzincov na margo hodnoteného etnosu,
- tu je možné, podľa nášho názoru, zahrnúť aj produkty súčasnej kinematografie, televíznej produkcie a populárnej hudby – názvy alebo fragmenty piesní, filmov, televíznych relácií a pod.

V metodologickej oblasti Vorobjov využíva transformovanú teóriu sémantického poľa. Metóda systémového opisu, deskripcia fungovania jazykového systému vo vzťahu ku kultúre. „Lingvokulturologické pole je možné v širšom zmysle slova definovať ako hierarchický systém jednotiek, disponujúcich spoločným významom a odrážajúcich v sebe systém zodpovedajúcich pojmov kultúry“ (Vorobjov, 1997, s. 60), čiže lingvokulturém.

Bazálnymi štruktúrno-sémantickými komponentmi takéhoto poľa sú podľa Vorobjova:

- meno poľa – vnútorný, podstatný príznak mena i poľa (meno poľa – ruská národná osobnosť – „russkaja nacional'naja ličnost'", podstatný príznak – ruský, ruskosť'),
- triedy (skupiny) lingvokulturém, extenčný príznak poľa, centrum a periféria (malorus, veľkorus – centrum poľa, periféria – slavistika, boľševik, sovietsky),
- paradigmatica lingvokulturém, koordinácia nelineárnych vzťahov homogénnych jednotiek ako jednota jazykového a mimojazykového obsahu (rozličné miesto lingvokulturémy v paradigme sa často podčiarkuje v pragmatike – iný kultúrny status prvého poschodia v ruskom prostredí, kde sa považuje za čosi podradné – inzeráty typu „prvé a posledné poschodie neponúkať na výmenu“, zatiaľ čo napríklad v stredoázijských kultúrach je prvé poschodie chápané ako prestížna záležitosť'),
- syntagmatika lingvokulturém, funkčný status lingvokulturém v praktickom využití v rámci komunikácie (hrozba komunikačného neúspechu – prosba odniesť v ruskom hoteli batožinu na prvé poschodie, odlišné číslovanie poschodí v Rusku a napríklad u nás).

Tu je treba dodať, že štruktúra lingvokulturémy nie je nijako obmedzená a môže ju tvoriť jeden komponent (substantíva motivované vlastnými menami – „chlestakovščina“, „oblomovščina“) alebo viacero („dohnať a predbehnúť“) či celý text (bájky I. A. Krylova – napríklad bájka Labuť, šťuka a rak, kde námetom je snaha o nepriamu kritiku práce troch cárskych ministerstiev). Ďalšou koncepciou, ktorá obohacuje skúmanie na poli lingvokulturologie novými podnetmi, hlavne z oblasti etnopsycholingvistiky je prístup

V. V. Krasnychovej. Podľa V. V. Krasnychovej sú predmetom skúmania lingvokulturológie „jednotky jazyka a diskurzu, obsahujúce dôležitú kultúrnu náplň, ktorá je práve tým kanálom, ktorým sa môžeme dostať do kultúrno-historickej vrstvy mentálno-jazykového komplexu“ (Krasnych, 2002, s. 12). Krasnychová tieto jednotky nazýva „**mentefakty**“ (mentálne fakty) a charakterizuje ich ako elementy obsahu vedomia – teda vedomosti, koncepty, predstavy, pričom medzi predstavy zaraďuje aj precedентné fenomény. Čo sa týka metodiky lingvokulturológie, odporúča využitie tzv. jazykovo-kognitívneho postupu, ktorý pomáha definovať univerzálne a špecifické na úrovni jednotlivého etnosu, v procese komunikácie dovoľuje analyzovať národnú špecifiku diskurzu, a teda determináciu medzikultúrnej komunikácie špecifikami jednotlivých kultúr na úrovni etnosu.

V. A. Maslova lingvokulturológiu chápe ako jednu zo snáh o prekonanie tradičnej systémovo-štruktúrnej paradigmy a prechod k antropocentrickej paradigme, teda k jazyku ako produktu kultúry, k línii človek – kultúra – jazyk. „Metódy lingvokulturológie – to je súbor analytických postupov, operácií a procedúr, používaných pri analýze interakcie jazyka a kultúry“ (Maslova, 2004, s. 34).

Podľa Maslovej aj v metodológii lingvokulturológie sa prejavuje jej podstatný atribút – syntetizácia poznatkov z mnohých vedných disciplín, zahŕňajúcich do svojho predmetu skúmania vzťah – jazyk a kultúra. Lingvokulturológia používa lingvistické, kulturologické, sociolingvistické, psychologické metódy ako napr. naračnú analýzu, opis, klasifikáciu a metódu zážitkov, interview, asociačné testy, psychosociokulturologický experiment, kde najdôležitejším elementom skúmania sú nositelia jazyka – informanti.

Podľa Maslovej by mal predmet lingvokulturológie zahŕňať:

- bezekvivalentnú lexiku (podľa koncepcie E. M. Vereščagina a V. G. Kostomarova) a s ňou spojenú problematiku tzv. lakún – čiže chýbajúcich ekvivalentov špecifických výrazov spojených s danou kultúrou v inom jazyku – bielych plátien v jazykovej mape sveta (šči, boršč, matrioška, samovar, boľševik, atď.),
- mytologizované jazykové jednotky: archetypy a mytologémy, obrady a povery, rituály a obyčaje (slovanská obyčaj pohostenia chlebom a soľou),
- paremiologický fond jazyka,
- frazeologické jednotky (potreba odкрыť ich kultúrno-etnickú špecifiku),
- etalóny (jazykové prostriedky slúžiace ako prirovnanie, merajúce vlastnosti alebo kvalitu

predmetov, napr. „voľný ako vták“), symboly, stereotypy (stabilizačný faktor, ktorý umožňuje z jednej strany chrániť a transformovať niektoré dominantné komponenty danej kultúry a zo strany druhej prejavíť seba samého medzi svojimi a zároveň spoznať svojho člena,

- metafory a obrazy,
- štylistické osobitosti skúmaného jazyka,
- špecifiká komunikačného aktu (správanie sa človeka v typických situáciách spojených napríklad z ich sociálnou rolou),
- oblasť rečovej etikety.

Vzťahu jazyka a kultúry sa venujú mnohí lingvisti a aj bez explicitne vyjadrenej terminológie existuje mnoho koncepcií, v rámci ktorých sa pozornosť venuje práve tejto interakcii. Napríklad Ju. Mamonova chápe ako základnú jednotku skúmania lingvistiky, kulturológie, kognitológie, etnológie atď. **koncept**, pričom dodáva: „národná špecifika ľubovoľných, vrátane univerzálnych konceptov sa preto často prejavuje osobitne vo frekvencii rôznych príznakov týchto konceptov a ich špecifickej kombinatorike, vo významných nuansách apercpcie toho alebo iného konceptu“ (Mamonova, 2005, s. 13 – 14). Koncept v tomto kontexte možno chápať ako spomenutú Vorobjovovskú štruktúru lingvokulturologického poľa s jeho menom a vnútornou hierarchizáciou.

E. Guzi poníma danú problematiku skrze historický symbol na úrovni jazyka, teda sa snaží pristupovať k problému vzťahu jazyk verzus kultúra na pozadí kultúrnych historických premien a ich vplyvu na súčasný text. V tomto kontexte hovorí, že: „**historický symbol v jazyku** sa často spája s problematikou spojenou s verbálnym účinkom na individuálne a spoločenské povedomie, ktoré je možné skúmať na materiáli mýtov, legiend, tabu a eufemizmov, čarodejných zaklínaní a náboženských litánií, politickej propagandy a komerčnej reklamy a pod., vystupujúcich v podobe rôznorodých stelesnení verbálnej mágie“ (Guzi, 2005, s. 154).

J. N. Karaulov považuje za kardinálny atribút jednotiek fungujúcich na úrovni lingvokulturologického skúmania **precedentnosť** – teda schopnosť špecifických jazykových jednotiek fungovať bez temporálneho obmedzenia či už v pôvodnej, alebo častejšie v modifikovanej podobe. Tento fenomén ďalej charakterizuje: „precedentné texty predstavujú hotové intelektuálno-emocionálne bloky – stereotypy, obrazy, miery na porovnanie,

používajú sa ako nástroj, ktorý zmierňuje a urýchľuje uskutočňovanie jazykovej osobnosti, prechod z faktologického kontextu mysle do mentálneho a opačne“ (Virostková, 2005, s. 186). A. Virostková okrem spomenutých precedentných textov uvádza i príbuznú terminológiu, fungujúcu v ruskej lingvistike – **precedentné meno** (Pečorin, Stachanov – Gaulieder, Remiáš), **precedentná výpoveď** (Kto je vinný? Čo robiť?), **precedentný text** (Borodino, Vojna a mier), **textová reminiscencia**, **precedentná textová reminiscencia**, **logoepistéma** a dodáva: „vďaka rýchlej a intenzívnej masovosti texty takéhoto druhu okamžite vnikajú do jazykového vedomia nositeľov ruského jazyka, ktorí disponujú určitými vedomosťami v danej oblasti“ (Virostková, 2005, s. 186 – 187).

Determinácia lingvokulturém z hľadiska ich použitia dovoľuje vytvoriť ich hierarchizáciu. V tomto kontexte môžeme hovoriť o lingvokulturéme na civilizačnej alebo univerzálnej úrovni, kde miera jej dešifrovania závisí od poznania základných fragmentov kultúry určitej civilizácie. K nim patria (v rámci európskej civilizačnej línie) napr. fragmenty starogréckej mytológie, resp. tzv. biblizmy ako jednotky vybraté z ich pôvodného kontextu a použité v novom texte. Podobne fungujú aj jednotky na úrovni určitého etnosu, kedy príslušnosť k danému jazykovému prostrediu prináša špecifické videnie objektívnej reality a formovanie jazykových prostriedkov pod vplyvom kultúry daného etnosu. Kultúrny priestor sa vzťahuje aj na kognitívny priestor (individuálny i kolektívny), lebo práve on je formovaný sumou všetkých individuálnych i kolektívnych priestorov všetkých predstaviteľov daného kultúrno-etnického spoločenstva, napríklad ruský kultúrny priestor, slovenský kultúrny priestor. Na tejto úrovni musí subjekt pre dosiahnutie čo možno najvyššej kompetencie preberať nielen jazykovú výbavu danej kultúry, ale aj jeho extralingvistickú nadstavbu, t. j. prijať a pochopiť určitú sumu tzv. fónových vedomostí. Danú štruktúru je možné ešte doplniť o jednotky na úrovni subetnickej napríklad vo vzťahu ku konfesionalnej či profesionálnej societe.

Lingvokulturoológia nachádza svoje využitie predovšetkým v teórii komunikácie, keď v súčasnej publicistike, hlavne v ruskom jazykovom prostredí, pri analýze značne rozšírených „textov so zvýšenou etnokultúrnou konotáciou“ je potrebná súčinnosť lingvokulturologickej metodiky – máme na mysli metódu deskripcie a komentára. Pri nedostatočnom odkrývaní významu takýchto jednotiek, či už na úrovni lexémy alebo celých textov, dochádza k tzv. komunikačným nezdarom, neúspechom. E. Zelenická a V. Vološinová podotýkajú, že „jazyková komunikácia je sprevádzaná nejazykovými tzv. paralingvistickými

prostriedkami, ktoré ju dotvárajú. Jazykové a mimojazykové prostriedky sa navzájom dopĺňajú, suplujú alebo i striedajú tak, že pri dorozumívaní tvoria jeden homogénny výrazový komplex. Pri cudzojazyčnej komunikácii schopnosť rozpoznať, porozumieť a snáď i používať mimojazykové výrazové prostriedky tvorí integrálnu súčasť procesu nadobúdania komunikačnej kompetencie“ (Vavrečka, 2004, s. 116 – 117). Nestačí teda tradičná jazyková príprava oklieštená o kulturologickú nadstavbu a aj podľa nás je majstrovstvo jazykovo kompetentného subjektu v dešifrovaní, ale hlavne v aktívnom používaní lingvokulturologických jednotiek.

LITERATÚRA

- Guzi, Ľubomír: Russkij i slovackij istoričeskije simvolj v jazyke. In: Stefanskij, E. E. (ed.): Jazyk-Kul'tura-Soznanije. Samara: Izdatel'stvo samarskoj gumanitarnej akademii 2005. 314 s.
- Krasnych, Viktorija V.: Etnopsycholingvistika i lingvokul'turologija. Moskva: Gnozis 2002. 283 s.
- Mamonova, Julija: Koncept i sposoby jego issledovanija. In: Stefanskij, E. E. (ed.): Jazyk-Kul'tura-Soznanije. Samara: Izdatel'stvo samarskoj gumanitarnej akademii 2005. 314 s.
- Maslova, Valentina A.: Lingvokul'turologija. Učebnoje posobije dlja studentov vysšich učebnych zavedenij. Moskva: Akademija 2004. 208 s.
- Sipko, Jozef: Texty so zvýšenou etnokul'túrnou konotáciou – Teksty s povyšennoj etnokul'turnoj konnotacijej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 259 s.
- Vavrečka, Mojmir (ed.): K verbální a neverbální komunikaci. Výběr z prací českých a slovenských autorů. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity 2004. 325 s.
- Virostková, Alžbeta: Klasifikácia precedentných textov v súčasnej ruskej tlači. In: Rusnák, Juraj – Bočák, Michal (eds.): Médiá a text. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. 323 s.
- Vorobjov, Vladimir V.: Lingvokul'turologija. Teorija i metody. Moskva: Izdatel'stvo Rossijskogo universiteta družby narodov 1997. 331 s.

KONTAKT

blaho.martin@post.sk

O AUTOROVI

Martin Blaho je študentom 2. ročníka dennej formy doktorandského štúdia v odbore slavistika – slovanské jazyky.